

ПСИХОЛОГИЧЕСКИТЕ ТИПОВЕ¹
По въпроса за психологическите типове²

Карл Густав Юнг

При сравнение на основните аспекти на хистерията и на шизофренията като особено характерен се очертава добре известният контраст в отношението им към обекта. При хистерията това отношение значително надвишава по интензивност средното равнище, а при шизофренията едва го достига. В междуличностните отношения то проличава по това, че при хистерията имаме емоционален контакт с пациента, а при шизофренията – не. Тук няма да говорим за изключенията от това правило. Разликата се проявява недвусмислено и при останалите симптоми на двете заболявания. Интелектуалните симптоми на хистерията представляват фантазми, които могат въз основа на общочовешкото да се обяснят с личното минало на болния; при шизофренията обаче фантазмите имат характер, много по-близък до съня, отколкото до психологията на будния човек. Освен това вместо личен споменен материал откриваме материал със силно изразен архаичен характер. Тъй многобройните физически симптоми на хистерията, които обикновено силно напомнят клиничната картина на известни и впечатляващи органични заболявания, не се срещат при шизофренията. От всичко това ясно личи, че хистерията се отличава с центробежно, а шизофренията – с центростремително движение на либидото. И обратно, компенсиращото влияние на мнимото заболяване при хистерията предизвиква ограничаване и принудителна центростремителност на либидото, което замества реалното преживяване с блянове наяве, болест на легло, затвореност в санаториум и т.н. Затова пък болният от шизофрения, който в инкубационния стадий се затваря и потапя в себе си, чрез компенсаторното въздействие на болестта бива тласнат насилствено сред обществеността, където се опитва да привлече вниманието чрез умишлено набиващо се в очи, предизвикателно или направо агресивно поведение.

Аз нарекох тези две противоположни посоки на либидото екстраверсия и интроверсия; при патологичните случаи, когато породените от повишената възбудимост химери, фикции или фантазмагорични тълкувания замъгляват преценката на пациента за обекта и за самия него, аз бих добавил определението регресивна. Следователно, ние говорим за екстраверсия във всички онези случаи, когато индивидът насочва целия си интерес към външния свят, към обекта и му придава изключително значение и също такава ценност. Когато околният свят потъва тъй да се каже в сянка и почти не му се обръща внимание, докато човекът става

¹ Из книгата на Карл Густав Юнг *Психологически типове*, включена в поредицата „Класическо наследство“ на Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. Превод Красимира Михайлова. Предговор-студия и научна редакция – проф. Исак Паси.

² Доклад, изнесен пред Конгреса по психоанализа в Мюнхен през септември 1913 г.

център на собствените си интереси и гледа на себе си едва ли не като на единствен индивид, тоест точно в обратния случай, става дума за интроверсия. Феноменът, който Фройд нарича пренасяне – проектирането на хистерични илюзии и субективни преценки върху обекта, аз наричам регресивна екстраверсия. Под регресивна интроверсия разбирам точно обратното явление, проявяващо се при шизофренията, където подобни фантастични представи са свързани със субекта.

Лесно може да се забележи как двете посоки на либидото като *чисто душевни механизми* се редуват у един и същ човек. При хистеричния екстравертен механизъм личността, както ни учи Фройд, се стреми да се освободи от неприятното съдържание, от комплекса, при което възникват психични явления, обобщени от него с понятието „изтласкване“. В такива случаи индивидът се вкопчва в обектите, за да забрави неприятното си съдържание и да го преодолее. За разлика от него интровертният механизъм се опитва изцяло да съсредоточи либидото върху комплекса и да откъсне и изолира личността заедно с комплекса от реалността. Този психичен процес е свързан с явления, които не се покриват напълно с термина „изтласкване“ и може би е по-добре да се определят като „обезценяване“. В този смисъл интроверсията и екстраверсията са два начина на психична реакция, които могат да бъдат наблюдавани у един и същ индивид. Фактът обаче, че две толкова противоположни душевни заболявания като хистерията и шизофренията се отличават чрез доминирането на екстравертния или съответно на интровертния механизъм, ни насочва на мисълта, че вероятно и нормалните човешки типове се отличават чрез преобладаването на единия или другия механизъм. Така например всеки психиатър много добре знае, че както болният от хистерия, така и шизофреникът са проявявали специфичните черти на своя тип далеч преди избухването на болестта, още от най-ранна детска възраст.

Както сполучливо заявява Бине, неврозата просто очертава свръхрелефно типичните черти от характера на една личност. Ние също отдавна знаем, че така нареченият хистеричен характер не е просто продукт на проявената невроза, а донякъде я предшества. Същото доказва и Хох в изследванията си на шизофренната амнезия; той говори за една „shut-in-personality“³, която предхожда появата на заболяването.

Това ни дава основание да предположим, че двата типа могат да се срещнат и извън патологичната сфера. Без да си въобразявам, че ще изчерпя възможните доказателства за съществуването на двата типа, аз бих искал да посоча някои примери.

Доколкото можах да установя с ограничените си познания, най-сполучливи наблюдения върху този феномен ни предлага философът Уилям Джеймс. Той изхожда от следната основна идея: „Какъвто и темперамент да има един философ, когато философства той се съобразява с този си темперамент“.⁴

В съответствие с тази идея, която е напълно психоаналитична по дух, той разделя философите на два вида: „tender-minded“ и „tough-minded“. Първото наименование означава в буквален превод „нежно-духовните“, а второто „жилаво-духовните“; в свободен превод бихме ги нарекли по-скоро „духовни“ и „материални“. Още по самите наименования ясно проличава посоката на либидото. Първата

³ Затворена, изолирала се личност (англ.) – Б.пр.

⁴ W.James. Pragmatist, 1911, p. 7. Виж и параграф 571 на този том.

група го насочва към мисловното, тя е преди всичко интровертна; а втората – към сетивния обект, материята. Тя е екстравертна. Джеймс характеризира типа „tender-minded“ първо като рационален, ръководещ се от принципи. За него определящи са принципите и мисловните системи, той владее опита, тоест той се поставя в известен смисъл над него, като без колебание го подчинява на своите принципи, убеждения и логични изводи. Той свежда фактите и многообразието на опита до своите намиращи се извън материала предпоставки, без да позволи на емпирията да го подведе или смути. Помислете си например за Хегел и за неговото отношение към въпроса за броя на планетите. От гледна точка на психиатрията този философ е параноик, който се опитва да натрапи на света своите измислици, без да се интересува от опровергаващите го факти и „аранжира“ (според Адлер) всичко по такъв начин, че да съответства на неговата философска система.

Останалите характеристики, които Джеймс дава на този тип, могат логично да се изведат от тези предпоставки. Типът „tender-minded“ е интелектуален идеалист, оптимист, религиозен, индетерминистки, монистичен и догматичен. Всички тези качества веднага разкриват пълното съсредоточаване върху мисловния свят. Вглъбяването в мисловното, във вътрешния свят на личността обаче не е нищо друго освен доминираща интроверсия. Доколкото опитът играе известна роля при тези философи, то е само за да обслужва целите на абстракцията, на потребността да се въведе сред многообразието и хаоса на света ред, който в крайна сметка се определя от субективно-мисловни величини.

Затова пък типът „tough-minded“ е емпирик, той се придържа към фактите, които определят мисленето му. За него няма значение онова, което не представлява външен, осезаем емпиричен факт. Принципите винаги му изглеждат по-маловажни от фактите, те по-скоро отразяват и описват събитийния поток, вместо да го анализират. Затова теориите му често са вътрешно противоречиви и са претрупани с емпиричен материал. За него душевната реалност се свежда до наблюдения върху собствените му реакции на удоволствие и болка, без да достигат до признаване правата на философското мислене. В съответствие с вечно изменящата се повърхност на емпиричния свят типът „tough-minded“ е податлив на изменчивостта на опита. Той познава множество аспекти, теоретични и практически възможности на света и на нещата в него и затова никога не достига до създаването на цялостна система, която единствена би могла да задоволи типа „tender-minded“. „Tough-minded“ е редукивен. Джеймс го определя сполучливо: „Всичко висше се обяснява с нисше, с формулата „нищо освен“, и това нищо естествено е от доста низш вид.“

Останалите му свойства, формулирани от Джеймс, следват също така логично от заложените премисии: типът „tough-minded“ е сензивен, дава повече простор на усещането, отколкото на размисъла, материалистично-песимистичен, защото познава прекалено добре нестабилността и безнадеждния хаос в света; не е религиозен, защото не е в състояние да отстоява реалността на психичния вътрешен свят пред натиска на външните факти; детерминист и фаталист, защото е резигниран; плуралист, защото не е способен да синтезира; и скептичен, като последен и неизбежен резултат от всичко останало...

⁵ Цит съч., с. 16.

Сам Джеймс се изразява по начин, от който ясно проличава, че различието между типове се определя от различната локализация на либидото, на „магическата мощ“. Противопоставяйки нашата емпирична нагласа на религиозния субективизъм на солипсизмите, Джеймс я определя така: „Но нашето отношение към фактите... е почти религиозно. Нашият научен дух е религиозен...“⁶

Друг паралел ни посочва Вилхелм Оствалд.⁷

Той разделя гениалните хора на два вида – романтици и класици. Романтикът реагира бързо, произвежда много, в което наред с гениалното се срещат и немалко посредствени и недомислени неща, той е ентузиаст, блестящ е, обича педагогическата дейност и събира около себе си голям кръг от ученици. Ясно се вижда, че този тип съвпада с нашия екстраверт. „Класиците“ според Оствалд не реагират непосредствено и затова изглеждат със забавени реакции, не упражняват пряко въздействие върху своето обкръжение, силната им самокритичност ограничава тяхната плодовитост, не обичат преподавателската дейност и често са лоши учители, обикновено странят от околните, нямат никакви или почти никакви последователи и затова почти винаги намират признаци след смъртта си. В този тип безпогрешно различаваме интроверта.

Трети ценен паралел ни предлага В. Ворингер⁸ в естетическата си теория.

Той възприема от А. Ригъл израза „абсолютна художествена воля“⁹, като ѝ придава две форми: вчувстване и абстракция.

Той говори за тежнение към вчувстване и тежнение към абстракция, с което се разкрива либидната природа на тези две форми. Ворингер заявява: „Както тежнението към вчувстване като предпоставка на естетическото преживяване намира своето удовлетворение в красотата на органичното, така тежнението към абстракция намира своята красота в отричащото живота неорганично, в кристалинното или, общо казано, във всяка абстрактна закономерност и необходимост.“¹⁰

Вчувстването представлява движение на либидото в посока към обекта, а абстракцията извлича либидото от обекта като в известен смисъл изсмуква интелектуалното му съдържание и кристализира от матерната му луга интелектуално закономерното и типичното, което или се поставя над обекта, или му се противопоставя като антитеза. Както е известно и Бергсон употребява образа с кристализирането и втвърдяването, за да онагледя същността на интелектуалната абстракция и избистряне.

Под „абстракцията“ на Ворингер ние разбираме онзи процес, който вече познаваме като последица от интроверсията, а именно повишаване стойността на интелекта за сметка на обезценяването на външната действителност. Липс ни показва, че под вчувстване наистина трябва да се разбира екстраверсия. „Онова, което аз влагам в него по пътя на вчувстването, е съвсем общо казано, живот. А животът е сила, вътрешно действие, стремеж и осъществяване. Животът, с една дума, е дейност. Но дейността е онова, в което аз изживявам едно изразходване на сила. Тази дейност е по своята природа дейност на волята. Тя е стремеж или воля в движение.“¹¹

⁶ I.c., p. 15.

⁷ *Grosse Männer*. 3. und 4. Auflage 1910. Виж също параграф 607 на тази книга.

⁸ *Вилхелм Ворингер*. Абстракция и вчувстване. Превод Никола Георгиев. Наука и изкуство, 1993.

⁹ Цит. същ., с. 33.

¹⁰ Пак там, с. 28.

¹¹ Цитирано по Ворингер. Пак там, с. 28-29.

Напълно в духа на нашата дефиниция на екстраверсията е и формулировката на Ворингер: „Естетическото наслаждение е обективирано самонаслаждение.“¹²

Ворингер не робува на фактите и затова напълно оценява автономността на психичното. Той заявява: „Решаващото тук следователно не е толкова тонът на чувството, а самото чувство, ще рече, вътрешното движение, вътрешния живот, вътрешното себезадействане.“¹³

И на друго място допълва: „Стойността на една линия или форма за нас се състои в стойността на живота, която те съдържат за нас. Те дължат красотата си само на нашето жизнено чувство, което ние някак несъзнателно вливаме в тях.“¹⁴

Тези мисли напълно отговарят на моята лична теория на либидото, което се опитва да посредничи между двете психологии.

Антипод на вчувстване е *абстракцията*. Според Ворингер „тежнението към абстракция е плод на голямото вътрешно безпокойство на човека пред явлението на външния свят и съответства в религиозен план на силно трансценденталната обогрненост на всички представи.“¹⁵

Тази дефиниция разкрива първичната склонност към интроверсия. За интроверта светът не изглежда като нещо прекрасно и желано, а е плашещ, дори опасен, така че той се окопава и осигурява в своя личен свят, откъдето извлича и онези спокойни, симетрични геометрични фигури, чието примитивно магическо въздействие му гарантира овладяването на околния свят. Ворингер изказва една проникновена мисъл: „Тежнението към абстракция стои в началото на всяко изкуство.“¹⁶

Тази мисъл се потвърждава особено убедително от факта, че не само в мислите, но и в рисунките си шизофреникът използва изразните средства на примитивния човек.

Би било несправедливо да не споменем приноса на Шилер, който се опитва да формулира нещо подобно чрез *наивния и сантименталния* тип.¹⁷

Наивният гений „сам е природа“, а сантименталният я „търси“. Наивният изразява сам себе си, а сантименталният – обекта. Неслучайно Шилер избира древния Омир като идеален пример за наивен гений. Още Шилер ясно е осъзнал, че и при тези два типа става дума за временно доминиране на един от двата психологически механизма у един и същ индивид. Той казва: „Не само в един и същ поет, но и в една и съща творба често откриваме преплитане на двата вида.“

Друг паралел на нашия проблем намираме в забелязаната от Ницше противоположност на *Аполоновото и Дионисовото* начало.¹⁸

Интересна е метафората, чрез която той онагледява тази противоположност. За него двете противоположности са подобни на опиянението и съновидението. Съновидението е най-съкровено психично преживяване, а при опиянението се постига най-пълна забрава, освободеният от Аза стремеж към множествеността на обектите. Аполоновото начало Ницше определя с думите

¹² Пак там, с. 28.

¹³ Пак там, с. 29.

¹⁴ Пак там, с. 37.

¹⁵ Пак там, с. 38.

¹⁶ Пак там, с. 37.

¹⁷ Фридрих Шилер. Върху наивната и сантиментална поезия. В тома Естетика. Наука и изкуство, 1981. Превод Валентина Топузова.

¹⁸ Фридрих Ницше. Раждането на трагедията. В тома Раждането на трагедията и други съчинения. Наука и изкуство, 1990. Превод Харитина Костова-Добрева.

на Шопенхауер: „Както сред безбрежното разбушувано море, издигащо и сгромолясващо с бучене планини от вълни, седи спокойно лодкарят в своята крехка ладия, доверявайки ѝ се въпреки нейната неиздръжливост, така спокойно стои и отделният човек сред един свят, изпълнен с мъки, разчитайки и уповавайки се на *principium individuationis*.“¹⁹

И Ницше продължава: „Да, би могло да се каже, че непоклатимото доверие в този *principium* и спокойното съществуване на вярващия сляпо в него са намерили в Аполон на-възвишен израз, така че на човек му се ще да види в него прекрасния образ на мога на *principium individuationis*.“²⁰

Иначе казано, Ницше вижда в Аполоновото начало самовглъбяването, интроверсията. И обратно, Дионисовото начало при него възплъщава отприщението избликване на либидото в нещата. Той пише: „Вълшебството на Дионисовото начало не засяга само връзката между човек и човек; и отчуждената, враждебна или покорена природа празнува отново своя празник на помирение с блудния си син – човека. Земята доброволно предлага даровете си, а дивите животни се приближават кротко до скалите и пустинята. Колесницата на Дионис е обсипана с цветя и венци; под ярема крачат една пантера и един тигър. Нека преобразим „Ода на радостта“ на Бетховен в картина и дадем простор на фантазията си и ще видим как милиони ще паднат ничком, тръпнещи в прахта: така човек може да се доближи до Дионис. Сега робът е свободен човек, рухват всички закостенели враждебни прегради, довели до неволя, произвол или „безочлива мода“ между хората. Сега, когато цари евангелието на световната хармония, всеки се чувства, свързан със своя близък, помирен, слял се с него в едно сърце и една душа, сякаш булото на Мая се е разкъсало и се вее само на парцали пред тайнствения праедин.“²¹

Този възглед не се нуждае от коментар.

За да приключа с поредицата от примери, заимствани отвъд границите на тясната ми специалност, бих искал да приведа и един от областта на лингвистиката, който също изтъква наличието на два типа. Това е хипотезата на Финк за езиковия строеж. Според Финк²² съществуват два основни типа строеж на езика.

Единият обобщава глаголите, обозначаващи действие. Той казва: аз го виждам, аз го убивам и т.н. Другият тип обобщава глаголите, обозначаващи усещане. Той казва: той ми се явява, той ми умря и т.н. Както се вижда, при първия тип движението на либидото изхожда от субекта, тоест е центробежно, а при втория тип – от обекта, тоест е центростремително. Интровертният тип се среща сред примитивните езици на ескимосите.

Двата типа са описани в психиатрията – от Ото Грос.²³

Той различава две форми на непълноценност: един тип с повърхностно съзнание, простиращо се на ширина и друг – със стеснено-задълбочено съзнание. Първият тип се очертава с намалена, а вторият – с хипертрофирана вторична функция. Грос е разбрал, че вторичната функция е тясно свързана с емоционалната обagre-

¹⁹ Цит. съч., с. 74.

²⁰ Пак там.

²¹ Пак там, с. 75.

²² Финк, А. *Der deutsche Sprachbau als Ausdruck deutscher Weltanschauung*. 1899.

²³ *Die zerebrale Secundärfunktion*. 1902. Виж също параграф 527 от тази книга.

ност, от което става ясно, че и той има предвид двата типа, описани по-горе. Сравнението, което Грос прави между маниакалния тип и типа с повърхностно съзнание, показва, че това е екстравертният тип, а сравнението на типа със стеснено съзнание с параноика доказва идентичността му с интровертния тип.

След изложените примери вероятно за никого не е тайна, че и в рамките на аналитичната психология трябва да се съобразяваме с двата психологически типа. Тя разполага, от една страна, с теория, която е редуktivна, плуралистична и каузалистична. това е теорията на Фройд, която следва строго емпирията и свежда комплексите до нещо минало и по-елементарно, разглежда психичното най-вече като реакция и придава голямо значение на усещането. От друга страна, имаме диаметрално противоположния възглед на Адлер.²⁴

Неговата теория е напълно интелектуална, монистична и целева.

Тя не редуцира явленията до нещо предходно и елементарно, а ги разглежда като „аранжировка“, като резултати от комплексни намерения и цели. Тук вместо *causa efficiens* имаме *causa finalis*, поради което се отдава малко значение на предисторията и на конкретните влияния на средата, а се изтъква обуславящата роля на крайната цел, на „фиктивните ръководни нишки“ на индивида. Фундаментална определяща роля се отдава не на завладяването на обекта и изпитването на субективно удоволствие от него, а на гарантирането на устойчивостта на индивида срещу враждебните въздействия на околната среда. Доминиращият момент в психологията на Фройд е центробежният стремеж към удоволствие от контакта с обекта, а в психологията на Адлер – центроостремителният порив към субекта, към неговото върховенство, към утвърждаване на властта му и освобождаване от потискащите сили на живота. Типът, описан от Фройд, намира изход в инфантилното пренасяне на субективни фантазии върху обекта, като компенсаторна реакция спрямо житейските трудности. А характерният изход на описания от Адлер тип е „осигуряването“, „мъжественият протест“ и упоритото вкопчване в „ръководната фикция“.

На бъдещето принадлежи тежката задача да създаде психология, която да е еднакво справедлива и към двата типа.

²⁴ Über den nervoesen Chakter. 1912.

Още от древността са били предприемани множество опити да се систематизират безкрайните различия между човешките индивидуалности в определени категории, както и да се опровергае привидната еднаквост на всички хора чрез по-отчетливо характеризиране на определени типични разлики. Без да се впускам по-подробно в исторически преглед на тези възгледи, искам да припомня факта, че най-древните известни ни категоризации са били направени от лекари и преди всичко от Клавдий Гален, гръцки лекар, живял във II век от н.л... Той определил четирите основни темперамента: сангвиничен, флегматичен, холеричен и меланхоличен. Основната идея е заимствана от възникнало то през V век пр.н.л. учение на Хипократ, според което човешкото тяло се състои от четири елемента: въздух, вода, огън и земя. В живия организъм на тези елементи съответстват кръвта, лимфата, жълтата и черната жлъчка. А Гален стигнал до идеята, че според различното смесване на тези елементи хората могат да бъдат разделени на четири категории. Кръвта преобладава при сангвиниците, лимфата – при флегматиците, жълтата жлъчка – при холериците, а черната жлъчка – при меланхолиците. Както личи по съвременния език, тази класификация на темпераментите се оказва безсмъртна, независимо че отдавна е опровергана като физиологична теория.

Не може да се отрече на Гален заслугата, че е създал психологическа класификация на човешките индивидуалности, издържала цели 1800 години, една класификация, която почива върху осезаемите различия в *емоционалността* или *афектността*. Интересно е, че първият опит за класификация е изходил тъкмо от емоционалното поведение на човека – вероятно поради това, че то най-често и най-пряко се набива в очи.

Но не бива да допускаме, че афектите са единственият характерен белег на човешката психика; другите психични явления също предлагат характерни данни. Ала това изисква да възприемаме и наблюдаваме останалите функции също така ясно, както афектите. За предишните столетия, които изобщо не са познавали понятието „психология“ в смисъла, който влагаме в него днес, всички други психични функции освен афектите били забулени в пълен мрак; а и до днес повечето хора ги смятат за почти неуловими. Афектите се забелязват и при повърхностно наблюдение, така че хората, лишени от психологически усет, тоест онези, за които психиката на ближния не е проблем, се задоволяват с това. На тях напълно им стига да видят, че другият се афектира. Ако няма такива прояви обаче, отсрещният става за тях невидим, защото освен афекти те не могат да различат нищо друго в човешкото съзнание.

Ние придобиваме способността да забележим в психиката на ближния и други функции освен афектите едва когато сами преминем от безпроблемно състояние на съзнание в проблематично. Докато съдим за останалите само по афектите им, ни показваме, че за нас афектът е основен, ако не и единствен критерий. Това обаче означава същевременно, че този критерий е валиден и за собствена-

²⁵ Доклад, изнесен пред Международния педагогически конгрес в Терите през 1923 г. Публикуван в: Zeitschrift für Menschenkunde, 1/1 (1925).

та ни психология, което ще рече, че психологическата ни преценка съвсем не е обективна и независима, а е подвластна на афекта. Така е при повечето хора. На този факт почива психологическата възможност да се водят братоубийствени войни, както и неизменната заплаха от тях. И така ще бъде, докато човек преценява „ceux qui sont l'autre cote“ винаги според собствения си афект.²⁶

Наричам едно такова състояние на съзнанието безпроблемно, тъй като то очевидно още не се е превърнало в проблем за самото себе си. То става проблем едва когато се зароди съмнението, дали афектът, включително и собственият ни афект, е достатъчно солидна основа за психологическа преценка. Не можем да отречем факта, че самите ние сме готови да се оправдаем пред човек, който ни упреква за някакво афектно действие с думите, че „просто сме *били* афектирани“, а иначе съвсем не сме такива. Когато се отнася за нас самите, ние сме склонни да обявяваме афектираността за извънредно състояние на ограничена вменияемост, но съвсем не допускаме същото и за останалите. Дори и да представлява не особено достоен опит за оневиняване на безценния ни Аз, чувството, че той е основателен, е положително, защото представлява опит да се дистанцираме от собствения си афект и така да разграничим и ближния от афектното му състояние. Макар да е само претекст, подобно извинение поставя под съмнение афекта и се позовава на други психични функции, които са поне толкова (ако не и повече) характерни за нашата личност, колкото и афектът. Ако някой съди за нас по афектите ни, ние го обвиняваме в неразбиране, дори в несправедливост. Това обаче ни задължава също да не съдим за хората по афектите им. За тази цел примитивният, непсихологизиран човек, за който съществен е единствено афектът у другите и у него самия, поради което го издига в критерий, трябва да достигне до проблематизирано състояние на съзнанието, тоест до състоянието, в което се признава значението и на други фактори освен афекта. В това проблематизирано състояние може да възникнат и някои парадоксални съждения, като например: „Аз съм тъждествен с този афект“ и „Аз не съм тъждествен с този афект“. Това противоречие изразява едно раздвояване на Аза или по-точно казано, раздвояване на психичния материал, който изгражда Аза. Когато откривам себе си както в своя афект, така и в нещо друго, което не е мой афект, аз правя разлика между афектния фактор и останалите психични фактори, което детронира афекта от първоначалната му неограничена власт и го прави равнопоставен на останалите психични функции. Едва когато човек извърши тази операция в самия себе си и се научи да различава у себе си различните психични фактори, той е в състояние да преценява останалите и по други критерии, а не само по афектите им. По този начин възниква истинска обективна психологическа преценка. Това, което днес наричаме „психология“, е наука, която можа да се развие едва при определени исторически и етически предпоставки, възникнали чак след като две хилядолетия човечеството е възпитавано в християнски дух. Една такава повеля като „Не съди, за да не бъдеш съден“ е създала благодарение на религиозното внушение готовността за най-проста обективност на преценката. Тази обективност, която не представлява чисто безразличие към другия, а почива на готовността да извиним и другите въз основа на принципите, по които оневиняваме себе си – тази

²⁶ Онези, които са от другата страна (фр) – Б.пр.

обективност е предпоставка, и то основна предпоставка за справедлива преценка на другите хора. може би се учудвате защо толкова наблягам на обективността. Не бихте се учудвали, ако опитате на практика да класифицирате хората: сангвникът ще ви обясни, че всъщност е дълбоко меланхоличен, холерикът – че единственият му недостатък е постоянната му флегматичност. А една класификация на хората, в която вярвам само аз, а всички други отричат, е също толкова полезна колкото една вселенска църква, чийто единствен член съм аз. Затова трябва да се намерят критерии, които не само преценяващият субект, но и преценяваният обект да приеме за задължителни.

В пълен разрез с древната класификацията на темпераментите съвременното типизиране изхожда от задължителното условие да не допускаш нито за теб да съдят по афектите ти, нито сам ти да съдиш по тях, защото никой не може и не иска да се отъждествява с афектите си. Така че през призмата на афекта никога не ще се постигне онова единомислено мнение, което изисква науката. Следователно трябва да се обърнем към факторите, на които се позоваваме, когато оправдаваме например някое свое афектно действие. Ние казваме горе-долу следното: „Признавам, под въздействие на афекта казах това и това. Обаче преувеличих нещата и неволно те обидих. Всъщност аз мисля и съм убеден, че... и т.н.“ Едно много непослушно дете, което болезнено е огорчило майка си, ще каже: „Ама аз не исках да направя така, не исках да те натъжа, защото много те обичам.“

Подобни обяснения се позовават на съществуването на някаква личност, различна от онази, която се е проявила в момента на афект. И в двата случая афектираната личност изглежда като нещо непълноценно, което, тъй да се каже, е обзело и засенчило истинската личност. Често обаче личността, разкрила се в момент на афект, изглежда като нещо по-висше и по-добро, чието равнище, уви, не можем да задържим задълго. Известни са пристъпи на щедрост, любов към ближния, саможертва и други „красиви жестове“, които (както би отбелязал впоследствие някой ироничен наблюдател), не се извършват в състояние на пълна вменияемост – което вероятно е една от причините хората да вършат толкова рядко добрини.

И в двата случая обаче афектът се приема за извънредно състояние, чиито характеристики или не се приемат за присъщи на „истинската“ личност, или не може да се докаже, че са типични. Но какво представлява тази „истинска“ личност? Очевидно тя включва и онова, което всеки от нас вижда като различно от афектното си състояние, и онова, което другите отхвърлят като неприсъщо за него. Тъй като е невъзможно да се отрече принадлежността на афектното състояние към Аза, излиза, че той си остава един и същ както в афектното, така и в другото си, „същинско“ състояние, само че има различно отношение към психичните си дадености. В състояние на афект той е несвободен, импулсивен, принуден. А в нормалното си състояние той има свобода на избора, разполага със себе си, с други думи, *афектното състояние е безпроблемно, а нормалното – проблематизирано, което означава, че при него изборът съществува като проблем и възможност.* В това състояние може да се постигне разбирателство, тъй като само в него е заложена възможността за *опознаване на мотивите, за самопознание.* Различаването е абсолютно необходимо за познанието. Дискриминацията обаче представлява разцепване на съдържанията на съзнанието на различни функции.

Затова ако се опитваме да определим своеобразието на един човек така, че преценката да удовлетворява не само нас, но и оценявания обект, трябва да изходим от онова състояние. Затова се налага да проучим преди всичко съзнаваната мотивация, като се абстрахираме от арбитражните си тълкувания. Ако подходим по този начин, след време ще установим, че въпреки всички различия в мотивите и тенденциите все пак могат да се обособят известни групи индивиди, отличаващи се с явно съвпадане на начина си на мотивиране. Ще се сблъскаме например с такива индивиди, при които всички преценки, възприятия, чувства, афекти и действия са мотивирани от външни фактори, или които поне съзнателно поставят акцента върху тях, независимо дали става дума за причинни или целеви мотиви. Искам да приведа няколко примери за илюстриране на казаното. Блажени Августин заявява: „Аз не бих вярвал в Евангелието, ако зад него не стоеше авторитетът на църквата.“ Една дъщеря заявява: „Не мога да си помисля нещо, което не би допаднало на баща ми.“ Някой е готов да приеме едно модерно музикално произведение за прекрасно, защото всички твърдят, че било такова. Нерядко се случва човек да се ожени за някоя девойка само защото родителите му я харесват, макар че на него тя никак не му подхожда. Има хора, способни да се направят смешни, за да забавляват останалите и дори предпочитат да бъдат смешни вместо невзрачни. Немалко са онези, при които цялото поведение е подчинено на един мотив: какво си мислят другите за тях. Нали се казва: „Не се срамуваме от нещо, за което никой не знае“. Съществуват хора, които могат да усетят щастието си само чрез завистта на другите, или люде, мечтаещи да страдат или причиняващи си страдание само за да предизвикат съчувствието на останалите. Подобни примери може да се привеждат до безкрай. Те разкриват една психологическа особеност, която рязко се отличава от другата нагласа: при нея важи точно обратното – мотивираща роля играят вътрешните или субективните фактори. Един такъв човек би казал: „Знам, че баща ми много ще се зарадва, ако постъпя по този и този начин, но аз имам други възгледи.“ Или: „Виждам наистина, че днес времето неочаквано се влоши, но все пак ще осъществя плана, който замислих онзи ден.“ Той не пътува за удоволствие, а за да осъществи предварително взетото си решение. Някои заявяват: „Книгата ми може да е неразбираема, но за мен е свършено ясна.“ Можем да чуем и следното твърдение: „Всички мислят, че умея да правя нещо, но аз си знам, че не го умея.“ Срамежливостта на такъв човек може да стигне дотам, че да не смее да се появи пред хора. Някои са в състояние да се радват на щастието си само ако са сигурни, че никой не знае за него. Когато нещо се харесва на всички, значи не струва. Доброто се търси там, където никой не го очаква. По всички въпроси трябва да получат съгласието на субекта, без което не се предприема и възприема нищо. Един така устроен човек би възразил на Блажени Августин с думите: „Бих вярвал в Евангелието, ако зад него не стоеше авторитетът на църквата.“ Той непрекъснато се стреми да докаже, че върши всичко по собствено решение и убеждение, без някой да му влияе и не за да се хареса някому.

Тази нагласа е характерна за една втора група индивиди, които извличат своята мотивация главно от субекта, от вътрешните си фактори. Има и трета група, при която не може ясно да се различи дали мотивите ѝ произтичат главно отвън или отвътре. Тази група е най-многобройна и обхваща слабо диференцираните нормални хора, които се смятат за нормални поради това, че или не

са склонни към преувеличения, или не се нуждаят от тях. Нормалният човек по условие може да бъде детерминиран както отвън, така и отвътре. Тези хора съставят обширната средна група; от едната ѝ страна застават хората, които в мотивацията си се ръководят повече от външния обект, а от другата – индивидите, които са детерминирани главно от субекта. Аз нарекох първата група екстравертна, а втората – интровертна. Тези термини не се нуждаят от допълнително обяснение. Те следват логично от казаното по-горе.

Макар да съществуват индивиди, при които, тъй да се каже, от пръв поглед се познава типът, това далеч невинаги е така. По правило можем със сигурност да класифицираме един индивид едва след внимателно наблюдение и обмисляне на емпиричните данни. Колкото ясен и прост основният принцип на двете противоположни нагласи, толкова сложна и необгледна е конкретната действителност, защото всеки индивид е изключение от правилото. Затова и не може да се даде толкова пълно описание на типовете, което да важи за повече от един индивид, макар че с него могат в известен смисъл да се характеризират сполучливи хиляди хора. Общото е само едната страна на човека, а уникалността му – другата. Класификацията не обяснява неговата индивидуална душа. Но чрез познаването на психологическите типове все пак се разкрива една възможност за разбиране на човешката психология като цяло.

Диференцирането на типа често започва толкова рано, че в някои случаи можем да го приемем за вроден. Най-първият признак за екстравертността на едно дете е може би бързото му приспособяване към околната среда и изключителното му внимание към обектите и към въздействието, което то оказва върху тях. То не се плаши от обектите. Детето се движи и живее сред тях. Възприема лесно, но неточно. Развива се привидно по-бързо от интровертното дете, тъй като не се замисля много и обикновено не знае що е страх. Като че ли няма усет за дистанцията между себе си и обектите и затова може свободно да си играе с тях, събирайки опит. В предприемчивостта си стига до крайности и се излага на рискове. Всичко непознато го привлича неудържимо.

А най-ранният признак на интровертност у детето е рефлексивният, склонен към обмисляне нрав, подчертаната плахост и дори страх от непознати обекти. Рано се проявява и тенденцията за самоутвърждаване и опитите да се подчинят обектите. Непознатото се посреща с недоверие. Обикновено такива деца оказват остра съпротива на опитите за външно въздействие. Детето иска да върви по свой път и в никакъв случай – по някакъв натрапен му чужд, който не му допада. То не задава въпроси, движено от любопитство или жажда за сензации, за да научи наименования, значения и обяснения, които да подкрепят субекта в битката му с обекта. Виждал съм едно интровертно дете, което едва прохождаше, но вече знаеше наименованията на всички предмети в стаята, с които би могло да влезе в досег. Така при интровертното дете още отрано се проявява характерната отбранителна позиция на възрастния интроверт спрямо натиска на обектите, тъй както при екстравертното дете отрано се забелязва особена увереност, предприемчивост и привичност в общуването с обектите. Това е и основната отличителна черта на екстравертната нагласа: психичният живот се осъществява тъй да се каже извън индивида, в обектите и във връзките му с тях. При особено крайните случаи се наблюдава дори своеобразна слепота спрямо собствената индиви-

дуалност. Противоположно на него интровертът се държи с обектите винаги така, сякаш те притежават някакво надмощие, от което той трябва да се отбранива. Истинският свят за него се крие дълбоко в душата му, в неговия субект. Печален, но твърде разпространен факт е, че двата типа не могат да намерят общ език. Този проблем се забелязва от всеки, който изследва проблема. Той се дължи на това, че психичните ценности са локализиращи алтернативно у тях. За интроверта всичко ценно се намира в субекта, а за екстраверта в обекта. Интровертът дълбоко презира зависимостта от обекта, а екстравертът – занимаването със субекта, което за него е само проява на инфантилен автоеротизъм. Затова не е чудно, че двата типа враждуват. Но това не пречи на мъжете например да си избират най-често жени от противоположния тип. такива бракове представляват много ценни психологически симбиози, докато партньорите не се опитват взаимно да се разгадаят „психологически“. Една такава фаза е нормална за развитието на всеки брак, стига съпрузите да разполагат или с достатъчно свободно време, или с необходимото желание за развитие, или и с двете, както и с немалка доза смелост, за да нарушат семейния мир. Когато, както казах, съществуват благоприятни условия, тази фаза настъпва съвсем автоматично в живота на двата типа, и то поради следните причини:

Типът представлява едностранчивост в развитието. Единият развива само връзките си с външния свят и пренебрегва вътрешния. Другият се развива само навътре, а външно е в застой; с течение на времето обаче у индивида възниква потребността да развие и онова, което до този момент е занемарил. *Развитието се осъществява под формата на диференциране на определени функции.* Налага се да кажа нещо за тези функции, тъй като те са особено важни за типологията. Съзнателната психика представлява вид апарат за приспособяване или ориентиране и се състои от няколко различни функции. Такива основни функции са *усещането, мисленето, чувстването и интуицията*. В понятието усещане аз включвам всички сетивни възприятия; под мислене разбирам функцията на интелектуалното познание и на логическите умозакljučения; под чувстване аз разбирам функцията за придаване на субективна стойност на нещата, а под интуиция – възприемането по неосъзнаван път или възприемане на несъзнавани съдържания.

Доколкото мога да съдя по моята практика, тези четири основни функции са достатъчни, за да изразят и представят методите и средствата за съзнателна ориентация. За пълноценна ориентация на съзнанието е необходимо равноправното участие на всички функции; мисленето трябва да осъществи познанието и преценките, чувството – да ни каже кое и до каква степен е важно или неважно за нас, усещането трябва чрез зрението, слуха, сетивния допир и т.н. да ни осигури възприемането на конкретната реалност и накрая интуицията има за задача да разкрие всички повече или по-малко скрити възможности и фактори на една ситуация, защото те също са необходими, за да си създадем пълна представа за дадения момент.

В действителност обаче тези основни функции рядко или почти никога не са еднакво диференцирани и съответно – в наша власт. По правило една или друга функция излиза на преден план, докато другите остават недиференцирани. Съществуват например много хора, които се ограничават просто с възприемане на конкретната действителност, без да размишляват над нея или да си

дават сметка за емоционалната ѝ стойност. Тези хора аз наричам сетивни типове. Други се ръководят изцяло от мисленето и просто не могат да се приспособят към ситуация, която не са в състояние да осмислят. Това са хората от мисловен тип. Трети пък следват единствено чувствата си. Те се питат само дали нещо е приятно или неприятно и се ориентират единствено по емоционалните си впечатления. Те принадлежат към емоционалния тип. А интуитивните не се интересуват нито от възгледи, нито от емоционални реакции, нито от външната реалност; съблазняват ги само възможностите и те изоставят всяка ситуация, в която не долавят неизползвани възможности.

Тези типове проявяват една или друга едностранчивост, която обаче своеобразно се съчетава с общата интровертна или екстравертна нагласа. Тъкмо поради това преплитане се налага да изтъкна съществуването на функционалните типове, което отново ни връща към засегнатия преди въпрос за едностранчивостта на екстравертната и интровертната нагласа. Тази едностранчивост би довела до пълна загуба на равновесието, ако не се компенсираше несъзнавано чрез противоположната нагласа. Проучването на несъзнаваното показва, че примерно интровертът разполага редом със съзнаваната си нагласа или под нея и с една несъзнавана нагласа, която автоматично компенсира съзнателната едностранчивост.

На практика можем естествено да доловим интуитивно съществуването на екстравертна или интровертна нагласа, но прецизното научно изследване не може да се задоволи с общи представи, а трябва да проучи конкретния материал. Така стигаме до откритието, че човек не е просто екстравертен или интровертен, а тази му нагласа се проявява под формата на различни функции. Да вземем например един интелектуалец: съзнаваният материал, който обикновено демонстрира пред наблюдателя, се състои от мисли, изводи, разсъждения, действия, афекти, чувства, възприятия от интелектуално естество или поне пряко зависими от интелектуални предпоставки. Затова ще трябва да установим каква е общата му нагласа, съдейки по спецификата на този материал. Съвсем друг материал ще ни предостави емоционалният тип: чувства и емоционални съдържания от всякакъв род, мисли, разсъждения и възприятия, определени от емоционални предпоставки. Затова само от спецификата на чувствата му ще можем да заключим дали принадлежи към този или онзи основен тип. По тази причина се наложи да спомена тук, че съществуват функционални типове, тъй като в отделния случай никога не можем да установим по принцип дали има екстравертна или интровертна нагласа, а се налага да изходим от спецификата на доминиращата, съзнавана функция. Също така не съществува обща нагласа на несъзнаваното, а само типични форми на несъзнаваните функции и само чрез изследването на несъзнаваните функции и на техните особености може научно да се установи каква е съзнаваната нагласа.

Трудно може да се говори за типични несъзнавани функции, макар че трябва да се признае на несъзнаваното определена функция в цялостната структура на психиката. Струва ми се, че следва да се изразяваме по-предпазливо в това отношение: затова ще заявя само, че според досегашните ни проучвания несъзнаваното има компенсаторна функция по отношение на съзнанието. Ако всякакви спекулации по въпроса, какво представлява само по себе си несъзнаваното, са излишни. То е непознаваемо по самото си естество. Ние съдим за съществуването

му само по така наречените му продукти като сънищата и други подобни. може да се приеме за безспорно доказано по научен път, че примерно сънищата имат съдържание, което съществено може да коригира съзнателната нагласа. Това ни дава основание да заключим, че несъзнаваното има компенсаторна функция.

Наред с тази обща функция, свързана със съзнанието, несъзнаваното притежава и функции, които при определени обстоятелства също могат да станат съзнателни. Мисловният тип например трябва задължително да изтласква доколкото може чувството и да го изключва, защото нищо не пречи толкова много на мисленето, както чувстването; и обратно – емоционалният тип следва да избягва по възможност мисленето, защото нищо не вреди така на чувството, както мисленето. Изтласканите функции потъват в несъзнаваното. Тъй като само един от четирите сина на Хорус имал човешка глава, така и само една от четирите основни функции е напълно съзнавана и така диференцирана, че да можем да разполагаме свободно и по своя воля с нея, докато останалите три функции са отчасти или напълно несъзнавани. Като ги наричам несъзнавани, аз обаче не искам да кажа, че примерно един интелектуалец не съзнава какво чувства. Той много добре познава чувствата си, стига изобщо да е способен на интроспекция. Но им отрича всякаква стойност и всякакво влияние върху себе си. Те се проявяват пряко волята му, те са спонтанни и автономни. Сами си придават значението, което съзнанието им отрича. Те действат по несъзнаван импулс и дори формират някаква анти-личност, чието съществуване обаче може да се установи само чрез анализ на продуктите на несъзнаваното. когато една функция не е подвластна на волята, когато се възприема като смущение в съзнаваната функция, когато ту се появява, ту изчезва като каприз, когато притежава obsesивен характер или пък упорито се крие, когато желаем да се прояви, тя притежава характеристиката на функция, намираща се в несъзнаваното. Една такава функция има обаче и други особености: тя винаги е малко разнородна, тоест включва неприсъщи ѝ елементи. Така например несъзнаваното чувство на интелектуалеца се отличава със *своеобразна фантазност*, често в противовес на прекалената рационалност на интелектуалното съзнание. Алтернативно на целенасочеността и овладяността на съзнаваното мислене чувството е импулсивно, неовладяно, капризно, ирационално, примитивно и дори архаично, като чувството на дивака.

Същото важи за всяка функция, изтласкана в несъзнаваното. Тя е недоразвита, слята с хетерогенни елементи и остава в някакво първично състояние, защото несъзнаваното е рудимент от непокорената първична природа у нас, тъй както е и майка-кърмилница на нероденото бъдеще. Затова и неразвитите функции винаги са способни да покълнат. Защото не е изключено в живота да възникне потребността и необходимостта от допълване и промяна на съзнаваната нагласа.

Наред с току-що изброените свойства несъзнаваните функции притежават и още една особеност: при съзнавана интровертна нагласа те са екстравертни и обратното, тоест те същевременно компенсират съзнаваната нагласа. затова не бива да се учудваме, ако открием у един интровертен интелектуалец екстравертни чувства. Един такъв мъж остроумно бе заявил: „Преди вечеря към кантенец, след вечеря – нищешанец“; тоест по обща нагласа е интелектуален, но под стимулиращото въздействие на обилната вечеря в съзнаваната му нагласа нахлува Дионисова вълна.

Тук се сблъскваме с една много трудна задача: диагностицирането на типовете. Външният наблюдател вижда както прояви на съзнаваната нагласа, така и автономни феномени на несъзнаваното и ще се поколебае кои да причисли към съзнанието, и кои – към несъзнаваното. При тези обстоятелства диференциалната диагноза може да се опре само на прецизното изследване на качествата на наблюдавания материал, тоест трябва да се установи кои явления са породени от съзнателно избрани мотиви и кои са възникнали спонтанно, както и кои прояви имат адаптиран характер и кои – неадаптиран, архаичен.

Напълно ясно е, че свойствата на съзнаваната основна функция, тоест качествата на общата нагласа на съзнанието са в пълно противоречие със свойствата на несъзнаваната нагласа. С други думи, *съзнавано и несъзнавано обикновено са противоположни*. Но този контраст не се превръща в конфликт, докато съзнаваната нагласа не стане прекалено едностранчива и не се отдалечи твърде много от несъзнаваната. Ако това настъпи, кантианецът ще бъде неприятно изненадан от Дионисовото начало у себе си, защото то започва да му дава крайно нежелателни импулси. Тогава съзнаваната нагласа се вижда принудена да потисне прекалено автономните прояви на несъзнаваното и така възниква конфликтът. Защото влезе ли веднъж в сблъсък със съзнанието, несъзнаваното не се оставя вече лесно да го потиснат. Наистина онази проява, която най-много тревожи съзнанието, може да се изтласка без особени усилия, само че тогава несъзнаваните импулси намират друг, не тъй лесно забележим изход. Отвинтят ли се веднъж тези индиректни вентили, вече сме поели към неврозата. Възможно е, разбира се, да се стигне чрез анализ до осъзнаване на всеки от тези погрешни пътища и до съзнателното му потискане, но с това задвижилата го сила не е унищожена, а само е изтласкана още повече в ъгъла, ако осъзнаването на заобиколния път не се свърже с осъзнаване и на едностранчивостта на съзнаваната нагласа. Вникването в несъзнаваните импулси трябва да промени и съзнаваната нагласа, защото именно нейната едностранчивост е активизирала несъзнаваното противоречие и осъзнаването на несъзнавания импулс е полезно само когато по този начин се компенсира ефикасно и едностранчивостта на съзнанието.

Промяната на съзнаваната нагласа обаче не е лесна работа, защото есенцията на една обща нагласа е винаги един повече или по-малко осъзнат идеал, освен от навика и историческата традиция, стъпил на непоклатимия фундамент на темперамента. *Съзнаваната нагласа винаги е един вид светоглед, ако не е дори религия*. Този факт придава особена важност на проблема за типовете. Противоречието между типовете не е само външен междуличностен конфликт, но и източник на безбройни вътрешни конфликти, не само подбудител на външни спорове и вражди, но и вътрешен причинител на нервни болести и душевни страдания. Тъкмо този факт налага ние, лекарите, да разширяваме непрекъснато своето ползрение, което първоначално бе само медицинско-психологическо и да включваме в неговия обсег не само общопсихологически моменти, но и светогледни въпроси.

Ограниченият обем на настоящия доклад естествено не ми позволява да изчерпя проблема в цялата му дълбочина. По принуда трябва да се задоволя със скициране поне на основните факти и обсега на тяхната проблематика в рамките на общия контур. Повече подробности можете да намерите в моята книга Психологически типове.

В резюме искам да подчертая, че всяка от двете общи нагласи, интроверсията и екстраверсията, се проявява по специфичен начин у отделния индивид в зависимост от доминирането на една от четирите основни функции. В действителността не съществуват просто екстраверти или интроверти, а интровертни и екстравертни функционални типове, като мисловни типове, сетивни типове и т.н. Това създава един минимум от осем ясно различими типа. Естествено този брой би могъл винаги да бъде произволно увеличен, ако се разделя отделните функции примерно на три подгрупи, което не е възможно на практика. Например интелектът лесно може да се раздели на трите му добре известни форми: интуитивна и спекулативна, логико-математическа и емпирична, която почива главно на сетивното възприятие. По подобен начин подлежат на разчленяване и останалите основни функции, например интуицията, която притежава както интелектуална, така и емоционална страна. Чрез такива разчленявания могат да се формулират неограничен брой типове, ала отликата става все по-тънка.

Необходимо е да допълня, че съвсем не смятам типизацията по признака на интроверсията и екстраверсията и на четирите основни функции за единствено възможна. За класификационен белег би могло да се избере и друг психологически критерий, но според мен никой друг не притежава толкова голямо практическо значение.

Психологическа типология²⁷

Характерът е установената индивидуална форма на човека. Тази форма е колкото физическа, толкова и душевна, поради което и общата характерология е учение за физическите и психичните отличителни белези. Поради необяснимото единство на живото същество физическите белези не са просто телесни и душевните не са чисто душевни, защото природният континуитет не познава онези несъвместимости и разделения, които човешкият разум трябва да въвежда, за да може изобщо да познава. Разделянето на душата от тялото е изкуствена операция, дискриминация, отговаряща не толкова на същността на нещата, колкото на своеобразието на познаващия разум. Физическите и психичните белези са наистина така преплетени, че по телесното устройство можем до голяма степен да съдим за устройството на душата, но от спецификата на психичния свят можем да установим наличието на съответни физически форми на проява. Последното наистина ще ни струва несравнимо повече усилия, но не защото душата влияе по-слабо върху тялото, отколкото то върху нея, а защото, изхождайки от душата, ние ще тръгнем от непознатото към познатото, докато в обратния случай имаме предимството да започнем с познатото, тоест с видимото тяло. Макар да смятаме, че днес разполагаме с развита психологическа наука, душата все още е много повече забулена в мрак, отколкото видимата телесна повърхност. Душата все още е чужда, слабо изследвана територия, за която получаваме само косвени данни чрез функциите на съзнанието, които могат да бъдат заблудени по всевъзможен начин.

²⁷ Доклад, изнесен пред конференцията на швейцарските психиатри в Цюрих през 1928 г. Виж също: Seelenprobleme der Gegenwart, p. 101 ff.

Затова с основание се приема, че е по-сигурно да се тръгне отвън навътре, от познатото към непознатото, от тялото към душата. Затова и всички опити в характерологията са започвали от външното: античните методи, астрологията, която тръгва чак от Космоса, за да стигне до онези линии на съдбата, които по думите на Сени цу Валенщайн са предначертани в самия човек; така постъпва и хиромантията и френологията на Гал, и физиогномиката на Лафатер, а в по-ново време графологията, физиологичната типология на Кречмер и флексографският метод на Роршах. Както се вижда, много пътища водят отвън навътре, от тялото към душата.

Изследванията трябваше да следват тази посока – отвън навътре – докато бъдат установени със сигурност някои елементарни психични факти. Но след установяването им вече може да се поеме по обратния път. Тогава можем да зададем въпроса: Кои са физическите прояви на това психично състояние? За съжаление още не сме стигнали дори до момента, в който можем да поставим този въпрос, защото основното условие, а именно достатъчната проученост на психичните елементи, не е изпълнено. Ние едва сега започваме инвентаризацията на душевното, като се ползваме с променлив успех.

Защото простата констатация, че определени хора изглеждат така и така, не означава нищо, ако не можем по нея да съдим за съответстващите душевни свойства. Ние изпитваме удовлетворение едва когато разберем каква душевна разновидност съответства на определена физическа даденост. Тялото не ни говори нищо, ако не е свързано с душата, както и душата – стига да успеем да приемем нейната позиция – не означава за нас нищо без тялото. И когато се заемем да съдим по един физически белег за съответстващото душевно свойство, ние съдим, както казах, по познатото за непознатото.

За съжаление трябва да подчертая тази мисъл, защото психологията е, тъй да се каже, най-младата наука и затова страда най-тежко под натиска на предразсъдъците. Фактът, че психологията бе открита всъщност едва наскоро, е пряко доказателство за това, колко време ни е било нужно, за да откъснем душевното от субекта дотолкова, че да го превърнем в предмет на обективно познание. Психологията като природна наука наистина е съвсем ново постижение, а преди това тя е била също така фантазмагорична и произволна както средновековното естествознание. Мислели са си, че психологията може да се декретира. И този предразсъдък още осезаемо ни преследва. За нас психичното е най-пряко доловимото и привидно най-познатото нещо, дори нещо повече от познато, то ни отегчава, то ни дразни с баналността на своята непрестанна всекидневност, ние дори страдаме от това и правим всичко възможно, за да не мислим за него. Тъй като душата е най-непосредственото нещо, тъй като сме едно с нея, ние сме дълбоко убедени, че я познаваме най-подробно, най-отдавна и най-безпогрешно. Затова и всеки има не само свое мнение за психологията, но и е убеден, че той естествено е най-прав. Психиатрите, които е трябвало да се справят с буквално преливащите от разбиране близки и опекуни на своите пациенти, са били вероятно първите хора, сблъскали се като професионалната група с един масов предразсъдък; всеки си мисли за по-вещ в психологията от другите, което както знаем, не е попречило на психиатъра да се смята за най-компетентен и то до такава степен, че да заяви: „В този град има двама нормални хора. Другият е професор Б. от гимназията.“

Съвременната психология изисква най-сетне да проумеем, че душевното е както най-пряко доловимото, така и най-непознатото, макар да изглежда най-познатото, в което всеки друг е по-вещ от нас. Като начало това би бил наистина един твърде ценен евристичен принцип. Психологията е била открита толкова късно тъкмо защото душата се долавя тъй непосредствено. И тъй като науката е още в зародиш, на нас ни липсват понятия и дефиниции, с които да обхванем фактите. Липсват ни първите, а не вторите, те даже ни обграждат отвсякъде и ни затрупват, за разлика от предметите на други науки, които трябва първо да се открият и чието естествено групиране, например на химическите елементи и на растителните видове, ни създават a posteriori един наглед. Съвсем иначе стоят нещата с психиката; тук с емпирично-съзерцателната нагласа можем да достигнем само до неспирния поток на субективните ни душевни явления и ако от този механизъм изскочи някое обобщаващо понятие, то обикновено се оказва само симптом. Тъй като душата е част от самите нас, то щом дадем простор на душевния процес, ние неизбежно се разтваряме в него и по този начин изгубваме способността да познаваме, да различаваме и сравняваме.

Това е едната трудност, а другата се състои във факта, че в същата степен, в която се отдалечаваме от пространствените измерения и се приближаваме до безпространствеността на душата, ние загубваме всякаква възможност за точно измерване. Трудно е дори да се установят фактите: Ако искам например да изтъкна „нереалността на нещо, аз казвам, че просто съм си го помислил. „Изобщо не би ми хрумнала такава мисъл, ако не беше... и всъщност никога не ми идват наум такива неща.“ Забележки от този род се срещат твърде често и доказват колко мъгляви са душевните факти или по-скоро, колко смътна е субективната представа за тях, защото в действителност те са точно толкова обективни и определени колкото всяко друго събитие. Аз наистина съм мислил така и така, независимо от условията и оттенъците на тези процеси. Дори и до това естествено признание много хора стигат твърде труден и понякога дори с цената на върховно нравствено усилие.

Следователно когато съдим по познатото външно явление за душевната реалност, ние се сблъскваме с тези трудности. Моята тяснонаучна област обаче не е клиничното изследване на външни признаци, а проучването и класифицирането на психичните данни, които вероятно произтичат от тях. Първият резултат от тази дейност бе една феноменология на психичното, въз основа на която бе формулирано учение за неговата структура, а от емпиричното приложение на учението за структурата възникна в крайна сметка една психологическа типология.

Клиничните изследвания почиват върху описание на симптоми. Стъпката от симптоматологията към психичната феноменология може да се сравни с прехода от чисто симптоматичната патология към патологията на клетъчните и метаболитните процеси, защото психичната феноменология ни разкрива душевните процеси, които се крият зад външните симптоми. Както всички знаете, това развитие бе осъществено чрез прилагането на аналитични методи. Днес ние наистина познаваме онези психични процеси, които предизвикват психогенни симптоми, а с това се поставят основите на една психична феноменология, защото учението за комплексите представлява точно това. Каквото и да става в тъмните бездни на душата – както е известно, съществуват различ-

ни хипотези по този въпрос – ясно е едно: на известна автономност се радват преди всичко афектно наситените съдържания, така наречените комплекси. Понятието „автономен комплекс“ често е събуждало възражения, които според мен са неоснователни, защото ефективните съдържания на несъзнаваното действително се проявяват по начин, който не би могъл да бъде определен иначе, освен като автономен, тоест те са способни да се съпротивляват на намеренията на съзнанието, да се появяват и изчезват когато си поискат. Цялото ни познание за комплексите показва, че те са психични величини, които са се изплъзнали от контрола на съзнанието и след откъсването от него водят самостоятелно съществуване в тъмните сфери на душата, откъдето са в състояние по всяко време да възпрепятстват или стимулират съзнателните ни действия.

Задълбочаването на учението за комплексите води логично до проблема за тяхното *възникване*. И по този въпрос съществуват различни теории. Но независимо от това е безспорно, че комплексите винаги съдържат един вид конфликт, или го причиняват, или произлизат от него. Във всеки случай за комплекса са характерни свойствата на конфликта, на шока, на потреса, на неудобството, на несъвместимостта. Това са така наречените „болни места“, на френски „*lete noires*“, на английски „*skeletons in the cupboard*“, за които човек не обича да си спомня, а още по-малко – други да му ги припомнят, само че те имат неприятния начин да изникват натрапчиво в съзнанието. Те съдържат винаги спомени, желания, опасения, изисквания или прозрения, с които човек някак не може да се справи, поради което намесата им в живота ни винаги е смущаваща, а най-често и вредна. Явно комплексите представляват вид малоченности в най-широк смисъл, като веднага трябва да отбележа, че да имаш комплекси съвсем не означава, че си малоченен. То означава само, че съществува нещо несъчетано, неасимилирано, конфликтно, което може да е пречка, но е и стимул за увеличаване на усилията, а чрез това може да стане и предпоставка за нови успехи. В този смисъл комплексите са фокусите или възловите моменти в душевния живот, които не е желателно да липсват, те дори *не бива* да липсват, защото иначе душевната активност би спаднала до фатален застой. Но те посочват какво у индивида е недовършено, на кое място е претърпяно едно най-малкото временно поражение, което той не може да *преживее и надмогне*, иначе казано – слабото му място в пълния смисъл на думата.

Този характер на комплекса хвърля светлината върху неговия произход. Той очевидно произтича от сблъсъка на едно изискване за приспособяване със специфичната и непригодена към него душевност на индивида. Така комплексът се превръща в диагностически ценен симптом за индивидуалната специфика.

В опита срещаме първоначално безкрайно вариращи комплекси, но прецизното им сравняване показва, че съществуват сравнително малко основни форми, като всички те почиват върху първите детски преживявания. Това е неизбежно, защото индивидуалната специфика се разкрива още в детето, тъй като е вродена, а не се придобива в хода на развитието. Така че родителският комплекс не е нищо друго освен първа проява на сблъсъка между действителността и непригоденото устройство на индивида. Затова и първата форма на комплекс трябва да бъде родителският комплекс, защото родителите са първата действителност, с която детето може да влезе в конфликт. Затова и наличи-

ето на родителски комплекс не ни говори нищо за спецификата на индивида. Практиката обаче скоро ни показва, че основното съвсем не се крие в наличието на родителски комплекс, а в специфичния начин, по който комплексът въздейства върху човека. Съществуват най-различни варианти и само малка част от тях могат да се обяснят с особеностите на родителското въздействие, тъй като често няколко деца са изложени на едно и също въздействие, но реагират на него по най-различен начин.

Затова насочих вниманието си тъкмо към тези различия, като реших, че по тях може да проличи спецификата на индивидуалността. Защо в семейство на невротичи едното дете реагира с хистерия, другото – с натраплива невроза, третото – с психоза, а четвъртото като че ли изобщо не се влияе? Този проблем на „избора на невроза“, с който се е сблъскал и Фройд, лишава родителския комплекс от етиологично значение, тъй като проблемът се прехвърля върху реагиращия индивид и неговата специфика.

Макар че предложените от Фройд решения съвсем не ме удовлетворяват, аз самият още не съм в състояние да отговоря на този въпрос. Струва ми се, че все още е твърде рано да се поставя въпросът за избора на неврозата. Защото преди да пристъпим към този извънредно труден проблем, трябва да знаем твърде много за начина, по който реагира индивидът. Как реагира човек на изпречило се препятствие? Стигаме например до някой поток, над който няма мост, а е твърде широк, за да го прекрачим. Налага се да го прескочим. За тази цел ние разполагаме със сложна функционална система, а именно психомоторната система, една напълно изградена функция, която трябва само да се задейства. Но преди това се извършва нещо чисто психично: взема се решение как да постъпим и точно тук се разиграват решаващите индивидуални събития, които субектът рядко или никога не възприема като характерни, защото човек по правило никога не забелязва самия себе си или в най-добрия случай се вижда най-накрая. Защото както психомоторният апарат се подготвя привично за скачането, така и решението какво да се прави се подготвя привично (поради това и несъзнавано) от един чисто психичен апарат.

Но мненията по въпроса, от какво се състои този апарат, се разминават, безспорно е само, че всеки индивид си има свой привичен начин за вземане на решения и справяне с трудностите. Ако попитаме даден човек, той ще ни каже, че е прескочил потока заради удоволствието от скачането, друг – че не е виждал друга възможност, а трети – че всяко препятствие го примамва. Четвърти не е скочил, защото мрази всякакви допълнителни усилия, а петият – защото не вижда сериозна причина да преминава потока.

Нарочно избрах този банален пример, за да покажа чрез него колко ирелевантна изглежда такава мотивация, тя е даже толкова незначителна, че всички ние я избутваме настрана и я заместваем с някое свое обяснение. И все пак именно тези варианти ни дават безценната възможност да надникнем в индивидуалните психични адаптационни системи. Ако наблюдаваме в други житейски ситуации първия човек, който прескача потока за удоволствие, вероятно ще установим, че основната част от действията му са подчинени на принципа на удоволствието; ще видим как вторият, който скача, понеже не вижда

друга възможност да стигне отвъд, как крачи предпазливо и унило по житейския друм, следвайки винаги принципа *faute-demieux*²⁸ и т.н.

При всички тях съществуват специфични психични системи, на които се предоставя вземането на решения. Можем да допуснем, че са цял легион. Индивидуалното им многообразие наистина е неизчерпаемо, също както и индивидуалните варианти на кристалите, които все пак безспорно принадлежат към една или друга система.

Но тъй като в кристалите се проявяват сравнително елементарни основни закони, така и тези нагласи показват някои основни особености, въз основа на които можем да ги причислим към определени групи.

Спокойно можем да заявим, че опитите на човешкия дух да формулира типове и да въведе по този начин ред в хаоса на индивидуалностите започват от древността. Най-старият документиран опит от този вид е предприела астрологията, водеща началото си от Древния изток, чрез така наречените тригони на четирите елемента, въздух, вода, земя, огън. Тригонът на въздуха в хороскопа се състои от трите така наречени въздушни зони, а именно от Водолей, Близнаци и Везни, на огъня – от Овен, Лъв и Стрелец и т.н. и според древния възглед онзи, който е роден под знака на тези тригони, притежава част от тяхната въздушна или огнена природа, както и съответния темперамент и съдба. Следователно физиологичната типология на древността, а именно разделението на четири хуморални темперамента, е най-тясно свързана с още по-древни космологичен възглед. Онова, което по-рано било изразявано чрез образите от зодиака, сега намерило израз във физиологичната терминология на древните чрез понятията *флегматичен*, *сангвиничен*, *холеричен* и *меланхоличен*, които са просто названия на телесни течности. Както знаете, тази типология е оцеляла цели 1800 години. А що се отнася до астрологичната типология, тя, за учудване на Просвещението, още съществува и дори преживява днес нов разцвет.

Този исторически преглед трябва да ни успокои, като покаже, че модерните опити за типологизиране съвсем не са нещо ново и нечувано, макар че научната съвест не ни позволява да използваме тези остарели, интуитивни методи. Ние трябва да намерим свой отговор на въпросите, кой да отговаря на изискванията за научност.

И тук се сблъскваме с основната трудност в типологията, а именно с въпроса за мащабите или критериите. Астрологичният критерий е прост: той изхожда от обективното положение на съзвездията в момента на раждането. Отговорът на въпроса защо именно знаците от зодиака и планетите са били свързани с качествата на темперамента се крие в дълбокия мрак на предисторията и не може да бъде намерен. Критерий за четирите древни физиологични темперамента бил видът и поведението на индивида, което важи и за днешното физиологично типизиране. Но какъв трябва да бъде критерият на психологическата типология?

Нека си припомним посочения по-горе пример за различните индивиди, които трябва да прескочат един поток. Как и по какви критерии ще класифицираме привичните им мотивации? Единият го прави за удоволствие, другият

²⁸ Като няма нищо по-добро (фр.) – Б.пр.

го *прави*, защото му е по-неприятно да не го направи, а третият *не* го прави, защото си запазва правото на собствено мнение. Поредицата от възможни мотивации изглежда безкрайна и необозрима.

Не знам как други биха решили този проблем. Затова ще разкажа само как аз подходах към него и ще трябва да изтърпя упрека, че моят начин за решаването му е плод на индивидуалните ми предразсъдъци; и това възражение е толкова основателно, че просто не зная как бих могъл да го опровергая. Мога само да се позова на стария Колумб, който въз основа на субективни предположения, погрешна хипотеза и маршрут, забравен от съвременното мореплаване, открил Америка... Но каквото и както да гледаме, ние винаги го виждаме през собствените си очи. Затова и науката не се прави от един човек, а от мнозина. Отделният учен дава само своя принос и в този смисъл аз се осмелявам да говоря за начина, по който аз виждам нещата.

Професията открай време ме е принуждавала да си давам сметка за своеобразието на индивидите, а специфичната ми задача в течение на години – вече не помня колко – да възстановявам семейните отношения и да създавам разбирателство между мъжа и жената, още повече ме наведе на задачата и необходимостта, да констатирам определени средностатистически зависимости. Колко пъти ми се налагаше например да заявявам: „Вижте, жена ви наистина е много активен човек и не можете да очаквате от нея да прекара целия си живот в кухнята.“ Това вече е типизация, един вид статистическа зависимост. Съществуват *активни и пасивни* натури. Но тази банална истина не ме задоволи. После се опитах да твърдя, че съществуват *колебливи и неколебливи* натури, защото установих, че много привидно пасивни натури не са толкова пасивни, колкото *склонни предварително да обмислят всичко*. Те първо оглеждат ситуацията и тогава действат, и тъй като го правят привично, понякога изпускат ситуации, в които е необходимо да се действа веднага, без много мислене, а това поражда у другите погрешната представа, че са пасивни. Неколебливите като че ли винаги се хвърлят с двата крака в ситуацията, без да му мислят и едва след това си дават сметка, че може би са попаднали в блато. Можем да ги наречем неколебливи, само защото е по-точно от активни, а иначе предварителното обмисляне, характерно за другите, всъщност е една много важна активност и израз на много отговорно поведение в сравнение с лесното палене на чистата предприемчивост. Но твърде скоро открих, че колебливостта на единия съвсем винаги се дължи на обмисляне, както и бързата реакция на другия – на необмисленост. Колебливостта на първия може също така да се дължи на привична плашливост или поне на нещо като привично отдръпване пред прекалено тежките задачи, непосредствената активност на другия да е продиктувана от самоувереното му отношение към обекта. Това наблюдение ме накара да формулирам типизирането по следния начин: Съществува цял клас хора, които в момента на реакция спрямо дадена ситуация първо малко се отдръпват, все едно че казват тихо „не“ и едва тогава реагират; и един друг клас, който веднага реагира в същата ситуация, като очевидно е напълно уверен в правилността на действията си. Следователно първият клас се отличава с отрицателно отношение към обекта, а вторият – с положително.

Както знаем, първият клас съответства на *интровертната* нагласа, а вторият – на *екстравертната*.

Тези два термина първоначално ни помагат толкова малко, колкото и откритието на Молиеровия „bourgeois gentilhomme“²⁹, че обикновено говорел в проза.

Тези типове придобиват смисъл и стойност едва когато разберем какво друго съдържат.

Не можеш да бъдеш интровертен само в някои отношения. Понятието *интровертен* означава: целият ти душевен живот протича така, както е закономерно за интроверта. В противен случай констатацията, че определен индивид е екстравертен, би била също тъй без значение, както и констатацията, че е висок 175 сантиметра или че има кафява коса или че е брахицефал. Тези констатации, както знаем, не съдържат почти нищо повече от факта, който установяват. Изразът *екстравертен* обаче има далеч по-голямо значение. Той иска да каже, че съзнанието, както и несъзнаваното в екстраверта притежават определени качества, че в цялото му поведение, в отношенията му с хората и в дори житейския му път се проявяват определени типични свойства.

Интроверсията и екстраверсията като типове нагласи, определящи по същество целия душевен процес, тъй като детерминират хабитуса на реакцията, а чрез него – не само начина на поведение, но и начина на субективно преживяване, а отгоре на всичко – и начина на компенсиране на несъзнаваното.

Определянето на обичайния начин на реакция е ключово, защото той е в известен смисъл основната телефонна централа, от която, от една страна, се регулира външното поведение, а от друга, се формира специфичният опит. Начинът на поведение води до определени резултати, а субективното възприемане на резултатите поражда опита, който от своя страна въздейства върху поведението, и така според поговорката „Всеки сам си кове съдбата“ се определя индивидуалният житейски път.

Докато няма никакво съмнение, че чрез реакционния хабитус се докосваме до ключовия момент, далеч по-деликатен е въпросът дали сме му дали точна характеристика или не. По този въпрос може да има най-различни мнения, дори и да сме запознати най-отблизо с тази специфична сфера. Онова, в което намерих потвърждение на моя възглед, изложих в книгата си за типовете, като изрично подчертах, че не смятам моята типизация за единствено вярна или единствено възможна.

Сравнението между интроверсия и екстраверсия е сравнително просто, но простите формулировки най-често са погрешни. Те твърде сполучливо прикриват истинската сложност на нещата. Говоря от собствен опит, защото веднага след като публикувах преди близо 20 години първата формулировка на моите критерии, аз с разочарование забелязах, че съм поел по погрешен път. Сметката нещо не излизаше. Опитал се бях да обясня твърде много неща с твърде прости средства – грешка, която често допускаме в първите мигове на радост от откритието.

Онова, което забелязах впоследствие, бе неоспоримият факт, че интровертите твърде много се различават помежду си, екстравертите – също и различията са толкова големи, че се усъмних дали изобщо съм бил прав. Преодоляването на тези съмнения ми отне близо десет години на наблюдения и сравнения.

²⁹ Буржоата-благородник (фр.) – Название на пиеса от Молиер – Б.пр.

Въпросът, откъде произтичат големите отлики в рамките на един и същ тип, ме изправи пред непредвидени трудности, с които дълго време не можех да се справя. Проблемът не бе в липсата на наблюдения и констатации на различията, а както и преди се състоеше по-скоро в критериите, в намирането на подходящо наименование за съществуващите различия. Тогава за първи път съвсем ясно почувствах колко млада наука е психологията. Тя все още слабо се различава от хаоса на различни субективни, взаимно отричащи се умения, които твърде често възникват в кабинета или в консултантската стая чрез *genetatio bequivoca* от изолирания и поради това – зевсоподобен мозък на някой учен. Не искам да съм непочтителен, но не мога да не сравня психологията на професора по психология с психологията на жената, на китаеца и на австралийския абориген. Нашата психология трябва да се доближи до живота, иначе ще си останем на средновековно равнище.

Установих, че от хаоса на съвременната психология не могат да се извлекат твърди критерии, че те трябва тепърва да се създадат, но не да си ги изсмучем от пръстите, а да ги формулираме въз основа на безчет разработки на множество учени, чиито имена историята на психологията няма да отмине с мълчание.

В рамките на един доклад не бих могъл да изброя всички отделни наблюдения, които не накараха да избира за *критерий* на въпросните различия *определени психични функции*. Само ще заявя най-общо, че доколкото успех да разбере до този момент, различията се състоят по същество в следното, не е въпросът, че примерно един интроверт се отдръпва от обекта и се колебае, а че го прави по точно определен начин. При това той не действа като всеки друг интроверт, а също по точно определен начин. Тъй като лъвът не поваля врага или плячката си с опашка като крокодила, а с лапите, в които е съсредоточена свойствената му сила, така и привичният начин на реакция обикновено почива на силната ни страна, тоест на нашата най-надеждна и развита реакция, което не означава, че понякога не реагираме и със специфичната си слабост. В съответствие с това ние предизвикваме и търсим подходящи ситуации и избягваме другите, като по този начин трупаме специфичен опит, различаващ се от този на другите. Един интелигентен човек ще се приспособява към света чрез своята интелигентност, а не като шестокласен боксьор тежка категория, макар че в пристъп на гняв може да пусне в ход юмруците си. В борбата за съществуване и приспособяване всеки инстинктивно използва *най-развитата си функция*, която по този начин се превръща в критерий за обичайния му начин на реакция.

Възниква обаче следният въпрос: как да се обобщят всички тези функции в общи понятия, така че да се освободят от размития вид, характерен за индивидуалната им проява?

Социалният живот отдавна е създал груба типизация от този вид чрез образа на селянина, на работника, на художника, на учения или в списъка на всички професии. Но това типизиране няма нищо общо с психологията, защото, както извително се изрази веднъж един известен учен, сред учените има и „интелектуални хамали“.

Тук имаме предвид нещо по-тънко. Не е достатъчно да се говори например за интелигентност, защото това понятие е твърде общо и смътно; интелигентно може да се нарече кажи-речи всяко поведение, което функционира безпроблемно, бързо, ефективно и целесъобразно. интелигентността, както и глупостта, не е

функция, а модалност, и никога не определя същността, а само начина. Същото важи и за моралните и естетическите критерии. Ние трябва да сме в състояние да определим каква функция се реализира чрез привичната реакция. Затова сме принудени да се върнем към нещо, което в първия момент ни шокира, защото напомня за психологията на способностите, развита през XVII век; всъщност обаче заимстваме само понятия от всекидневната реч, които са достъпни и разбираеми за всеки. Когато говорим например за „мислене“ само философът не знае какво имам предвид, но всеки лаик ще ме разбере; защото ние употребяваме тази дума всекидневно в приблизително еднакъв смисъл, макар че лаикът сигурно много ще се затрудни, ако поискаме на момента да даде ясна дефиниция на мисленето. Същото важи за „спомнянето“ и за „чувството“. Колкото и трудно да се дефинират научно такива конкретни психологически понятия, толкова разбираеми са те във всекидневната реч. Езикът е набор от нагледни *par excellence*, в резултат на което ненагледните, прекалено абстрактни понятия трудно намират почва и лесно отмират, защото имат твърде малко допирни точки с действителността. Мисленето и чувстването обаче са толкова осезаемо реални, че всеки непримитивен език има съвсем конкретни наименования за тях. Следователно можем да сме сигурни, че тези изрази се покриват със съвсем определени психични факти, независимо от начина, по който се дефинират тези комплексни факти. Всеки знае например какво е съзнание, но науката още съвсем не си го е изяснила, макар никой да не се съмнява, че понятието съзнание отговаря на определено психично състояние. И така се получи, че възприех за критерии на различията в рамките на един тип нагласа лаическите понятия, използвани във всекидневната реч и обозначах с тях съответната психична функция. Взех например мисленето в общоприетия му смисъл, защото ми бе направило впечатление, че много хора мислят значително повече от останалите и в съответствие с това се ръководят главно от него при вземане на основни решения. Чрез мисленето си те разбират света и се приспособяват към него и с каквото и да се сблъскат, те го обмислят предварително или пък го премислят впоследствие или поне го подчиняват на принцип, който по мисловен път са възприели. Други хора често и явно пренебрегват мисленето, като се опират на емоционалния фактор, тоест на чувството. Те имат своя постоянна „емоционална политика“ и е необходимо да изпадат наистина в необичайна ситуация, за да изпадат в размисъл. Те силно и явно контрастират с първите, като това се изразява най-отчетливо, когато са делови или дори брачни партньори. Човек може да предпочита мисленето независимо от това, дали е екстраверт или интроверт. Той просто го осъществява във форма, характерна за неговия тип.

С изтъкването на една или друга функция обаче не се обясняват напълно съществуващите различия. Хората, които причислявам към мисловния или емоционалния тип имат нещо общо помежду си, което мога да изразя само с думата *рационалност*. Никой не би оспорил, че мисленето е рационално по същността си, но стигнем ли до чувстването, ще възникнат сериозни контрадоговоди, които не бих искал да отхвърлям с лека ръка. Точно обратното, мога да ви уверя, че доста си блъсках главата над проблема за чувстването. Не искам обаче да претрупвам доклада си с всички тези по този въпрос, затова ще изложа накратко само своя възглед. Основната трудност произтича оттам, че думата „чувство“ или „чувстване“ се употребява в най-различен смисъл, особено в немския език и по-малко –

в английския и френския. Преди всичко трябва ясно да я разграничим от понятието усещане, което обозначава сетивната функция. Освен това така или иначе трябва да се приеме, че чувството на съжаление например трябва понятиено да се разграничи от чувството, че времето ще се промени и алуминиевите акции ще се вдигнат. Затова предложих първото чувство да се разглежда като същинско чувстване, а във втория случай да се избегне употребата на думата в психологически смисъл и да се замени с понятието „усещане“, когато става дума за сетивно усещане, и с понятието „интуиция“, когато става дума за вид възприятие, което не би могло да се сведе без насилие или хипотези до съзнателния сетивен опит. Затова определях *усещането* като възприятие чрез съзнаваната сетивна функция, а *интуицията* – като възприятие чрез несъзнаваното.

Можем естествено да спорим до Второто пришествие доколкото са основателни тези дефиниции, но дискусиата се свежда в крайна сметка до въпроса, дали едно животно може да бъде наричано риноцерос или носорог или друго-яче, защото по същество е важно да се знае кое как обозначаваме. Психологията е новооткрита земя, в която тепърва ще трябва да се установява официален език. Както знаем, температурата може да се измерва по Рьомюр, Целзий или Фаренхайт, трябва само да посочим по коя скала я мерим.

Както се вижда, аз възприемам чувстването като психична функция и го разграничавам от усещането и интуицията. Който смесва тези функции *sensu strictiori* с чувстването, естествено не може да признае на чувството рационален характер. Но онзи, който го различава от тях, не може да отрече факта, че емоционалните ценности и емоционалните преценки, изобщо чувствата, могат да бъдат не само разумни, но и логични и преценяващи, също като мисленето. За мисловния тип този факт е странен, но това лесно се обяснява с типичното обстоятелство, че при диференцирана мисловна функция емоционалната функция винаги е по-слабо развита, което я прави примитивна и слята с други функции, и то тъкмо с ирационалните, нелогичните и несъдните, тоест нецензурните функции, а именно с усещането и интуицията. Тези две функции са противоположни на рационалните и причината за това изразява най-дълбоката им същност. Когато мисли, човек се стреми да стигне до мнение или заключение, а когато чувства – да си създаде правилна преценка; усещането и интуицията като възприемащи функции се стремят да възприемат *ставащото*, а не да го изтълкуват или оценят. Следователно те не бива да извършват подбор въз основа на принципи, а трябва само да са открити за ставащото. То обаче е ирационално по същността си, защото няма логически метод, с който би могло да се докаже, че трябва да съществуват толкова и толкова планети или определен брой топлокръвни животни. Ирационалността е недостатък за мисленето и чувстването, а рационалността е недостатък при усещането и интуицията.

Съществуват много хора, чийто основен начин на реакция почива на ирационалното: или на усещането, или на интуицията, но не и едновременно на двете, защото усещането е също тъй антагонистично спрямо интуицията, както и мисленето спрямо чувстването. Когато искам да установя с очите и ушите си какво действително става, аз в никакъв случай не бива да потъвам в блянове и фантазии – нещо, което интуитивният тип трябва да прави, за да даде простор за изява на своето несъзнавано или обекта. Поради това сетивният тип естествено е антипод на интуитивния. За

съжаление времето не ми позволява да спомена интересните варианти на ирационалните типове, определени от интровертната или естравертната нагласа.

Предпочитам вместо това да кажа няколко думи за закономерните поражения, които фаворизирането на една функция нанася върху останалите. Както е известно, човек не може да бъде еднакво изявен и съвършен във всичко. Той винаги развива само определени качества, като занемарява останалите. Никога не се стига до тоталност. Но какво става с онези функции, които не използва съзнавано всеки ден и не ги развива, упражнявайки ги? Те остава в едно повече или по-малко примитивно, инфантилно и полусъзнавано, а понякога и в напълно несъзнавано състояние, като по този начин формират характерната малоценност на всеки тип, която е интегрална съставка от общата картина на характера. Едностранчивото фаворизиране на мисленето винаги се придружава от низша емоционалност, а диференцираното усещане ощетява интуитивните способности и обратното.

Дали една функция е диференцирана или не може лесно да се познае по нейната сила, непоклатимост, последователност, надеждност и адаптираност. Не така лесно е обаче да се опише и разбере низшият ѝ характер. Съществен критерий е нейната несамостоятелност и продиктуваната от това зависимост от хора и обстоятелства, както и капризната ѝ чувствителност, ненадеждността ѝ, податливостта ѝ на внушения и размитият ѝ характер. Низшите функции винаги ни поставят в безизходица, ние не можем да ги направляваме, а сме по-скоро техни жертви.

Тъй като тук трябва да се задоволя с бегло нахвърляне на основните идеи на психологическата типология, не мога за съжаление да се впусна в детайлно описание на психологическите типове.

Общият резултат от досегашната ми работа в тази област е дефинирането на две общи типове нагласи, екстраверсията и интроверсията, както и на четири функционални типа, мисловния, емоционалния, сетивния и интуитивния, които варирант в зависимост от основната нагласа, така че се образуват осем варианта.

Често са ме питали едва ли не с упрек защо говоря точно за четири функции, а не за повече или по-малко. Първоначално това възникна чисто емпирично. Но следващите разсъждения ще ви покажат, че с тези четири функции се постига известна тоталност.

Усещането установява какво действително съществува. Мисленето ни дава възможност да познаем какво означава съществуващото, чувството – да определим каква е стойността му, а накрая интуицията разкрива първопричините и перспективите на моментната ситуация. Чрез това ние би трябвало да се ориентираме толкова добре в непосредствената действителност, както и при определяне на местоположението по географската му дължина и ширина. четирите основни функции са нещо като четирите посоки на света, също така произволни и също така абсолютно необходими като тях. Нищо не ни пречи да преместим основните точки с няколко градуса в тази или онази посока и да им дадем други наименования. Това е въпрос само на конвенция или терминология.

Но трябва да призная, че никога вече не бих тръгнал на психологическите си експедиции без този компас, най-малкото поради естествената човешка причина, че и аз като всеки друг съм влюбен в собствените си идеи, но и поради обективния факт, че той представлява една мерна и координатна система, даваща възможност за развитието на нещо, което отдавна ни липсваше: една *критична психология*.